

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

CIVIL-LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN UKRAINE

Кириченко Т.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена аналізу національного та міжнародного законодавства щодо правового регулювання відносин щодо захисту прав дітей в Україні.

В Україні ще не напрацьовано чіткого механізму забезпечення реалізації та контролю за виконанням норм сімейного законодавства, що стосуються виховання та захисту прав дитини. Серед нормативних актів, що регулюють права дитини в Україні виділяють дуже багато законів, також Україна ратифікувала багато міжнародних актів та договорів щодо захисту прав дітей, але проблеми не зменшуються. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, дуже багато дітей знаходяться у дуже жакливих умовах життя через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, вживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, а також через їх жорстоке поводження з дитиною. В Україні дедалі частіше вживається термін «соціальні сироти» – така соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та інших причин залишилися сиротами, а їх батьки були позбавлені батьківських прав. Основними характеристиками сучасного життя є глибокі інтеграційні процеси, які стосуються різних сфер життя. В даний час дуже посилюються міграційні процеси, багато правовідносин виникають за межами однієї держави, а потребують врегулювання за межами іншої держави. Прагнення стати демократичною державою, в якій працюють закони, де люди мають певну свободу, рівність прав – є пріоритетним бажанням усіх українців. Можна скільки завгодно говорити про демократію, свободу, рівність, але рівень свободи та демократії у суспільстві визначається владою прав та свобод людини, включаючи офіційну ратифікацію міжнародних правових актів, що їх регламентують.

Особлива категорія дітей – це діти, які є найменш захищеними, вони залежать від волі та від рішень дорослих, часто не можуть самостійно захистити свої права, не мають знань, куди звернутися за необхідною допомогою, не мають знань та вміння щодо захисту своїх прав. Також, в умовах сучасної кризи, а також війни, загострюються соціально-економічні проблеми в суспільстві, все це впливає на збільшення випадків потрапляння дітей у складні життєві обставини, виникнення жорстокого поводження щодо дитини, домашнього насильства, втягнення дітей у кримінальні угруповання, залучення до жебракування, до найгірших форм дитячої праці тощо.

Ключові слова: діти, захист прав, правове регулювання, національне законодавство, міжнародне законодавство.

The article is devoted to the analysis of national and international legislation regarding the legal regulation of relations regarding the protection of children's rights in Ukraine.

In Ukraine, a clear mechanism for ensuring the implementation and monitoring the implementation of the norms of family legislation related to the education and protection of children's rights has not yet been developed. Among the normative acts regulating children's rights in Ukraine, there are many laws. Ukraine has also ratified many international acts and treaties on the protection of children's rights, but the problems do not decrease. Every year, about 8 thousand children are left without parental care, many children are in very terrible living conditions due to difficult life circumstances, irresponsible attitude of parents to fulfill their duties, parents' use of alcohol and drugs, as well as due to their cruel treatment of the child. In Ukraine, the term «social orphans» is being used more and more often - such a socio-demographic group of children who, as a result of social, economic, and other reasons, remained orphans, and their parents were deprived of parental rights. The main characteristics of modern life are deep integration processes that concern various spheres of life. Currently, migration processes are intensifying and many legal relations arise outside the borders of one state and need to be settled outside the borders of another state. The main desire for all Ukrainians is to become a democratic state in which laws work, where people have certain freedom and equal rights. You can talk as much as you want about democracy, freedom, and equality, but the level of freedom and democracy in society is determined by the power of human rights and freedoms, including the official ratification of international legal acts that regulate them.

A special category of children is children who are the least protected, they depend on the will and decisions of adults, often cannot independently protect their rights, do not have the knowledge of where to turn for necessary help, and do not have the knowledge and skills to protect themselves. Also, in the conditions of the modern crisis and war, socio-economic problems in society are worsening, all this affects the increase in cases of children falling into difficult life circumstances, committing child abuse, domestic violence, involvement of children in criminal groups, involvement in begging, to the worst forms of child labor, etc.

Key words: children, rights protection, legal regulation, national legislation, international legislation.

Важливе значення має ратифікація низки міжнародних договорів у сфері сімейного права, розроблених в рамках Ради Європи і Гаазької конвенції з міжнародного приватного права, що дозволяють вирішувати практичні питання, які стосуються здійснення прав дітей, регулюють відносини батьків і дітей, як матеріальні, так і особисті.

Основним документом про права дитини, є Конвенція ООН, яка визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, вона була ратифікована Україною ще 27 лютого 1991 року і набула чинності 27 вересня 1991 року [1].

Деякі з цих договорів були підписані Україною ще в 2002–2003 роках. Так, у 2006 році було ратифіковано: Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р.; Європейську конвенцію про здійснення прав дітей, 1996 р.; Конвенцію про юрисдикцію, щодо батьківської відповідальності та захисту дітей, 1996 р.; Конвенцію про контакт з дітьми, 2003 р.; Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном, 1956 р. та Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно

зобов'язань про утримання, 1973 р. [2] У 2008 році ратифіковано Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, 1980р. У січні 2009 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р., 2022 Європейської конвенції про усиновлення (переглянутої), 2008 р., Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення, 1993 р.

Крім того, Україна вже не лише приєднується до чинних Конвенції, але й бере активну участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права як, наприклад Європейської конвенції з усиновлення, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання. Стамбульську Конвенцію ратифікували її не всі країни ЄС, наприклад, серед таких країн Угорщина, Чехія, Латвія, Литва, Словаччина. Україна, як

одна з країн-авторок Стамбульської Конвенції, підписала її 07 листопада 2011 року, а ратифікувала тільки 20 червня 2022 року.

Зазначені Конвенції після ухвалення їх Верховною Радою України, відповідно до статті 9 Конституції України стають частиною національного законодавства України.

У статті 1 Загальної декларації прав людини зазначено: «Усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Кожна людина Права дитини є категорією прав людини і вітаються із гідності та неповторності кожної дитини як людської особистості. Правові пам'ятки свідчать, що таке важливе право дитини, як особиста недоторканність дитини, в давньоруському суспільстві була практично невідома. Насильство вважалось нормальним засобом виховання і було практично невіддільним від існування дитини в рамках сім'ї.

В **Конвенції про контакт з дітьми**, яка була ратифікована Верховною Радою України 20 вересня 2006 року. Конвенція набула чинності 1 квітня 2007 року, визначені принципи, які стосуються «контакту» між дітьми та батьками, а також іншими родичами, відповідних запобіжних заходів та гарантій для забезпечення належного здійснення «контактування», повернення дітей, а також співробітництва між компетентними органами. Під контактом розуміється перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з батьками, родичами дитини і з якою вона зазвичай не проживає, чи зустріч з зазначеними особами, будь-яке спілкування або надання інформації такої особи про дитину або дитині про таку особу.

Стосовно **Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми**, яка була розроблена в рамках Ради Європи, ратифікована Законом України від 6 березня 2008 року № 135-VI, і дозволяє вирішувати питання пов'язані з піклуванням про дитину. Конвенція набула чинності для України 1 листопада 2008 року.

У Конвенції термін визначається термін «опіка», він вживається для того, щоб визначити право особи щодо можливості піклуватися про дитину. Це стосується місця проживання, або стосується контактування з дитиною. Положення Конвенції розпоряджуються застосовується окрім фізичних осіб, також на юридичні особи, установи і організації. Положення Конвенції не розповсюджується на осіб, які здійснюють представництво інтересів дітей у майнових питаннях.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей спрямована на вирішення питань підтримки прав дітей. Дає можливість дитині особисто чи через представників бути допущеними до участі у розгляді справ. Європейську конвенцію про здійснення прав дітей ратифіковано Законом України від 3 серпня 2006 року № 69-V. Конвенція набула чинності для України 1 квітня 2007 року. Також відповідно до положень Конвенції, визначені відповідні процесуальні заходи. Данні заходи повинні вживати державні органи для забезпечення прав дітей, особисто при розгляді судом сімейних справ, а саме - визначення місця проживання дитини, здійснення батьками своїх батьківських прав, відповідальності у разі невиконання, або неналежного виконання, що повинно відповідати найкращим інтересам дитини.

Україна визначила коло справ, які повинні розглядатися і на які поширюється дія Конвенції: встановлення опіки та піклування над дитиною; усиновлення дитини; інших питань про відносини між батьками та дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорювання батьківських прав та інші питання, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном).

Враховуючи те, що чинне законодавство України передбачає різноманітні випадки, коли дитині надається

можливість бути поінформованою та висловити свою думку, і така думка береться до уваги з урахуванням ступеню її зрілості, Європейська конвенція про здійснення прав дітей повинна сприяти подальшому розвитку умов для захисту прав та врахування найвищих інтересів дитини при вирішенні судами сімейних справ, що стосуються дитини.

Дитині надається можливість подавати клопотання про призначення представника самостійно клопотати про призначення представника. Це може відбуватися за у тих випадках, коли законні представники не можуть, або не мають право представляти інтереси дитини.

Також Конвенція вирішує деякі проблеми, пов'язані з участю представників у справах щодо дітей. Так, дитини в силу свого віку, не може іноді зрозуміти обставини справи, тому представник в таких випадках може діяти в інтересах дитини, роз'яснюючи їх обставини справи, а також допомагає дитині висловити свою думку в суді.

Захист прав дитини – це багатогранний процес, який спрямований на те, щоб надати дитині більше гарантій захисту прав для безпеки та розвитку її особистості. За реалізацію цих прав та обов'язків відповіді держава, батьки (осіб, які прирівнюються до них, – опікунів та піклувальників), суспільство загалом. Відповідно до частини 3 статті 51 Конституції України передбачає захист дитинства в Україні. Закон України «Про охорону дитинства» [3] дає визначення поняття дитинства, періода життя людини, який підлягає особливій охороні: «дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття». В цьому законі сформульовані періоди розвитку дитини, які відповідно до абзацу 3 статті 4 визначає сферу складової, що підпадає під визначення «розвиток дитини», охоронюваних законом «фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей» [3]. Дитина має особливий статус, вона є якою особливою категорією громадян, які до повноліття не можуть в повній мірі реалізувати свої права самостійно, тому існує така величезна кількість міжнародних та національних законодавчих актів, які дають можливість захистити інтереси дитини через її представників – батьків та опікунів та піклувальників. Згідно статті 2 Закону України «Про охорону дитинства» [3], в Україні «законодавство у сфері охорони дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у цій сфері». Аналіз основних законодавчих актів України дав змогу встановити, що загальна формула захисту розвитку дитини розкривається в абзаці 3 статті 4 Закону України «Про охорону дитинства» [3], де встановлено умови розвитку та зазначено, що дитина має бути забезпечена умовами для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Головними пріоритетами законодавства України у цій сфері є охорона, захист насамперед фізичного існування та розвитку дитини; право на життя; право на охорону здоров'я і безоплатну кваліфіковану медичну допомогу; право на безпечні умови для життя і здорового розвитку. Так, Основний Закон України 1996 року [4] офіційно закріплює право кожної дитини на життя (стаття 27).

У діючому законодавстві України регулюються такі аспекти цього права: заборона здійснення медичними працівниками евтаназії; наявність кримінальної відповідальності за позбавлення життя, зараження вірусом імунодефіциту людини та за інші злочини проти фізичного існування [10]. Крім того, норми Конституції України передбачають захист гідності дитини, зокрема

в абзаці 2 статті 28 Конституції України закріплено положення про недопустимість катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання [4]. Особливу увагу в системі законодавства щодо захисту розвитку дитини приділено сім'ї, правам та обов'язкам батьків, оскільки саме сім'я покликана забезпечити всебічний здоровий розвиток дитини.

Крім Основного Закону, захист розвитку дитини врегульовано також у багатьох актах національного законодавства КК, ЦК, спеціальних ЗУ, зокрема, Законі України «Про охорону дитинства» [3], основна увага щодо захисту розвитку дитини зосереджена у Сімейному кодексі (далі – СК) [5].

Дитина має право на проживання в сім'ї, також для дитини передбачені й інші права у сфері сімейного життя. Відповідно до статті 150 Сімейного кодексу України на батьків покладаються обов'язки виховання та розвитку дитини, разом з тим їм яким кореспондують права дитини. Відповідно до статті 153 СК України дитина має право на спілкування з батьками, це право безумовним і ніхто не може заперечити реалізувати його [5]. Схожі норми передбачені й у статтях 15, 16 Закону України «Про охорону дитинства» [4].

Також дитина має право на доступ інформації про відсутніх батьків, але це можливо, але якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю. Дитина має право дати згоду чи відмовитися від усиновлення (стаття 218 СК України) [5].

Відповідно до статті 171 Сімейного кодексу України, дитина має право на свої думки, яку вона може донести батькам чи іншими членами сім'ї та родичам, а також має право бути присутньою коли вирішуються питання, які стосуються її особисто [5].

Дитина має право на піклування з боку батьків про її стан здоров'я, її фізичний та духовний розвиток. Також в неї є право на забезпечення батьками здобуття нею повної загальної середньої освіти, а також підготовку її до самостійного життя. Батьки повинні виховувати дитину впроваджуючи принципи моралі, поваги до її особистості та людяності. Заборонено будь-які форми експлуатації дитини, застосування фізичного, психічного, економічного насилля, які принижують людську гідність дитини [9].

Згідно статті 17 Сімейного кодексу орган опіки та піклування надає допомогу особі у здійсненні нею своїх сімейних прав і виконанні сімейних обов'язків в обсязі та в порядку, встановленому цим кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Норми статті 19 цього кодексу передбачають, що до компетенції органів опіки та піклування належать також обов'язкова участь у судових справах при вирішенні спорів щодо позбавлення та поновлення батьківських прав. Що ж до рішення Конституційного Суду, то безумовним пріоритетом суд визнає невтручання в сімейне життя, крім випадків, передбачених законом. Так, КСУ визначає, що в Україні дитинство охороняється [6] державою (частина третя статті 51 Конституції України). «Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [3] на державі лежить обов'язок забезпечити належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної

життєдіяльності, дитина повинна зростати в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (стаття 4). Пріоритетом у правовому регулюванні сімейних відносин є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (частина друга статті 1 Сімейного кодексу України)» [7].

Слід враховувати, що важливим є не лише дотримання особистих прав дитини, але й виконання батьками своїх обов'язків по матеріальному утриманню дитини. Це, зокрема, виявляється в забезпеченні неповнолітньої дитини мінімально необхідними благами, що необхідні для її життя та виховання. Законодавче закріплення цих обов'язків спрямоване для забезпечення захисту життя та здоров'я дитини адже самостійно дитина, як правило, нездатна забезпечити собі принаймні мінімальний рівень проживання [8].

За загальним правилом обов'язок по утриманню дитини виникає у батьків від моменту народження дитини й припиняється у випадку досягнення дитиною повноліття або в разі смерті батьків чи дитини.

Питанню стягнення аліментів на дітей присвячений цілий розділ СКУ, який має назву «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання».

Сьогодні надзвичайно важливим та актуальним для багатьох громадян України та осіб, які постійно проживають в Україні, є вирішення питання про стягнення аліментів за кордоном.

Завдяки існуючій міжнародно-правовій договірній базі України вирішити це питання можливо декількома шляхами.

У разі наявності рішення суду України про стягнення аліментів з громадян, які проживають в державах, з якими Україною укладено двосторонні договори про правову допомогу у цивільних справах,¹³ заінтересована особа може звернутися з проханням до суду, що постановив рішення про стягнення аліментів, оформити клопотання про визнання та виконання такого рішення на території держави місця проживання боржника.

Не зважаючи на сучасні тенденції сім'я є і завжди залишиться тим середовищем де вона зростає як фізично, психічно, соціально та духовно. Сім'я відповідальна за матеріальне забезпечення, а несе відповідальність за неналежне виконання своїх обов'язків. Саме вона є джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, та передачі загальнолюдських та національних цінностей.

Отже, на сьогоднішній день міжнародні договори, учасницею яких є Україна, дозволяють вирішувати питання, пов'язані із здійсненням батьківських прав і виконанням обов'язків як матеріального, так і нематеріального характеру, незалежно від громадянства і місця проживання батьків і дітей.

Слід зазначити, що в Україні основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей, визначених міжнародним та вітчизняним законодавством, протягом останнього часу істотно змінилися. Це пов'язано з посиленням уваги з боку держави до інтересів дітей, удосконаленням механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства, розвитком інституцій соціально-правового захисту дітей та багатьма іншими факторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права дитини URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021/
2. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України*. 2003. № 10. С. 44–48.
3. Закон України «Про охорону дитинства». Документ 2402-III, чинний, ред. від 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 27.03.2020).
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.04.2020).
5. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.04.2020).

6. Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1-4/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09> (дата звернення: 10.04.2020).
7. Рішення Конституційного Суду України. Справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-16> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Швець І.В. Поняття та класифікація прав дитини в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 145–151.
9. Рабінович П.М. Права людини: загальнотеоретичні засади. Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. збірник. відп. ред. В.Я. Тацій. Харків: Національна юридична академія України, 1998. Вип. 36. С. 12–13.
10. Стефанчук Р.О. Цивільне право України: навч. посіб. / Р.О. Стефанчук, Ю.В. Білоусов, В.А. Ватрас, С.Д. Гринько та інші.; за ред. Р.О. Стефанчука. Київ. 2009. 531 с.